

Text: Jesús Silvestre

El paper de l'església a l'edat mitjana

HISTÒRIA DELS ORÍGENS POLÈMICS DE L'ECONOMIA
D'UNA INSTITUCIÓ MULTISECULAR

La gènesi

Si hi ha una constant en la història és el paper que té el fet religiós manifestat en les diverses cultures i societats. Però, avui no parlarem del fet religiós en sí mateix, sinó d'aquest manifestat en Occident i en un moment determinat de la història, que és després de la caiguda de l'Imperi romà i de les darreres invasions dels bàrbars: l'Església a l'edat mitjana, el seu paper i l'origen del seu poder econòmic en aquest període.

Però, abans d'entrar en matèria, podríem fer un breu *excurs* sobre l'origen del concepte de la caritat i del perdó dels pecats, així podrem entendre el fet de les donacions, deixes, altres donatius i disposicions testamentàries a favor de les paròquies, de la mitra, del capítol i d'altres institucions eclesiàstiques... Serveixi el que ara explicaré per fer més entenedor el que explicaré més endavant.

Fer caritat, fer almoïna, prové de la paraula grega *eleemosyne* que, a la vegada, prové de *éleos* que vol dir compassió i misericòrdia; inicialment indicava l'actitud de l'home misericordiós i, després, totes les obres de caritat vers els més necessitats. Aquesta paraula transformada ha restat en gairebé totes les llengües europees,

en francès: *aumone*; en català: *almoïna*; en portuguès: *esmola*; en alemany: *Almosen*; en anglès: *Alms*. Fins i tot l'expressió polonesa: *jalmuzna* és la transformació de la paraula grega. Aquesta mateixa paraula grega apareix a la Bíblia en els seus llibres més tardans i la pràctica de l'almoïna esdevé una constatació de la religiositat. Jesús fa de l'almoïna una condició per a la vinguda del seu regne (cf. Lc 13, 32-33) i de la verdadera perfecció (cf. Mc 10, 21 i paral·lels).

A l'Antic Testament, en els llibres sapiencials, és on trobarem l'almoïna com obra de caritat que perdona pecats: Prov 11, 4: «La riquesa serà inútil el dia del judici; només la justícia (aquí entén justícia per almoïna) salvarà de la mort»; 19, 17-22: «Qui es compadeix del pobre presta al Senyor i ell li retornarà el préstec. Corregeix el teu fill mentre hi hagi esperança, però no t'hi abraonis fins a matar-lo. Un rampell de mal geni s'ha de corregir; si el deixes passar, es repetirà. Escolta els consells, deixa't instruir i arribaràs a ser un home assenyat. Per més que l'home cavil·li molts projectes, tan sols la voluntat del Senyor es compleix. Allò que els humans aprecien és la lleialtat: val més un pobre que un mentider»; Tob 4, 7-11:

«Fill meu, als qui obren rectament, fes-los almoïna amb els béns que tinguis; quan facis caritat, no siguis gasiu. No esquivis cap pobre i Déu no t'esquivarà. Fes caritat en proporció als béns que tinguis. Si en tens molts, dóna més; si en tens pocs, no et sàpiga greu de fer una almoïna més petita. Tindràs guardat un bon tresor per al dia de la necessitat. Perquè l'almoïna allibera de la mort, et preserva d'entrar prematurament en les tenebres mortals. Qui fa una almoïna ofereix a l'Altíssim una ofrena excel·lent»; i com aquests em podem trobar molts més a la Bíblia referint el fet que l'almoïna perdona els pecats i salva de l'infern.

El bisbe, figura polièdrica en boca de St. Agustí, en el sistema imperial romà cristià era un autòcrata. La seva posició era similar a la d'un governador d'una zona civil i els límits dels seus territoris eren els mateixos que els d'un governador. Se'l considerava responsable de la disciplina i de l'administració de la seva diòcesi i passava sovint que, si aquest bisbe no era agradable als ulls de l'emperador, aquest era acomiadat com si es tractés d'un simple funcionari civil. Fins i tot podia esdevenir pràcticament governador quan l'autoritat central es debilitava.

En el procés de descomposició de l'Imperi romà, els bisbes no foren tan sols els dipositaris de l'autoritat política, a més de salvar a aquesta autoritat de les crisis de les institucions governamentals de l'Imperi, sinó que ells mateixos es feren càrrec d'importants funcions socials que, durant la vigència de l'Imperi, eren competència d'aquest. Així va passar amb les distribucions de blat i pa amb les que els emperadors aplacaven l'efervescència, sempre perillosa, de l'ingent massa de gent famolenca i perillosament descontenta que es revoltava a la capital de l'Imperi. Un símptoma de la descomposició econòmica i social del decadent Imperi romà era l'empobriment de les grans masses de la població, a causa fonamentalment de la desaparició dels ingressos que proporcionava el tribut que Roma exigia als pobles sotmesos i que havia estat la base d'una important activitat comercial i industrial al servei dels mecanismes estatals encarregats del cobrament, del transport i de la distribució dels productes recaptats. Francament,estic parlant dels segles IV-V d. C. i no pas del segle XXI, encara que, com dirien per aquells segles, *in Dictum sapi-*

enti sat est. La conseqüència d'aquella desintegració va ser l'augment dels indigents i de la pobresa. L'assistència a aquesta classe havia estat, a l'època de l'expansió de l'Imperi romà, una de les missions més importants de l'Estat. Al caure el poder de Roma i al desorganitzar-se el sistema administratiu basat en l'exacció de tributs, es tancaren les fonts d'on afluien els socors per als pobres que eren el 96 % d'un total aproximat de 60 milions d'habitants a l'Imperi. Aleshores, aquesta missió, la de la distribució d'aliments, va passar a l'Església. Constantí li va reconèixer aquest important paper, concedint-li part dels proveïments de blat que fins llavors l'Estat dedicava a aquesta finalitat. I, segons l'emperador Julià l'Apòstata (332-363 d.C.), aferrissat adversari del cristianisme, l'Església va treure un bon partit d'aquesta situació, doncs, —continua l'emperador—, les activitats benèfiques van ser un dels medis més importants per difondre la seva doctrina que ell tan detestava. La majoria de donatius que rebien els bisbes i les comunitats cristianes tenien aquesta finalitat benèfica. Organitzat el sistema episcopal, el Papa Simplicí va disposar que, des de l'any 465, les rendes de l'Església es dividissin en quatre parts: una per als bisbes, una altra per a la fàbrica de l'església (construcció i manteniment dels temples), una altra per al sosteniment dels clergues i una altra per a ser distribuïda entre els pobres i forasters.

La continuïtat

En arribar al segle V la propietat de l'Església havia augmentat extraordinàriament. Abans d'aquesta època, Constantí va concedir a l'Església el dret d'adquirir béns. Des de l'època dels fills de Constantí es va iniciar la suspensió del culte pagà i van començar a confiscar-se els béns dels temples pagans i la seva transferència per donació als cristians. Aviat, la pietat de molts cristians i especialment la debilitat de les dones van ser explotades per cert sector del clergat per obtenir, en detriment de la família, donacions *mortis causa* en favor de l'Església. Valentinià I va prohibir taxativament (376) als clergues i algunes dones que visitessin les cases de les vídues i orfes i va declarar invàlides totes les donacions i llegats de vídues i altres dones que, amb el pretext de la religió, estiguessin mediatos per clergues. Més endavant, amb la finalitat d'evitar que famílies sen-

Aviat, la pietat de molts cristians i especialment la debilitat de les dones van ser explotades per cert sector del clergat per obtenir donacions 'mortis causa' en favor de l'Església.

ceres poguessin quedar en la misèria, Teodoríc el Gran va donar disposicions contra les donacions dels feligresos a l'Església i als clergues. Sembla ser que al segle v es va implantar el costum de nomenar hereva a l'Església quan no hi havien fills i donaven part del patrimoni per a la salvació de l'ànima.

L'ideal dels cristians primitius es va refugiar en l'ascetisme que va originar la vida monàstica. La societat cristiana medieval hi va veure una certa forma d'eficàcia moral de cara a la salvació. La funció dels monjos era adquirir mèrits per a ells mateixos i per als altres. D'aquí les nombroses donacions de les que eren objecte. Es donava per descomptat que, per mitjà d'aquests dons, els fidels participaven en els beneficis de les mortificacions i dels mèrits que engendraven. Però quan els monestirs es van fer rics i poderosos, administraven grans dominis i dirigien un nombrós personal, l'ideal monàstic va cedir forçosament davant d'altres preocupacions; la vida i el segle dels negocis no és fet per anacoretetes. En una societat en la qual dominaven l'interès i les passions, els costums monàstics van degenerar ràpidament. Els desordres i les ambicions van fer la seva aparició i, de manera intermitent, els reformadors reclamaven el retorn a la regla primitiva. Les ordres religioses van passar així per una sèrie d'etapes entre l'ascetisme i la relaxació.

La donació de Pipino el Breve al Papa Esteban II

Amb aquest quadre de fons, es comprèn perfectament que els costums dels clergues diferissin poc dels costums dels laics. Els bisbes i els abats actuaven com senyors feudals. Res distingia als prelats dels altres senyors. «Preguem a les gents d'Església», demanava Carlemany l'any 811, «que ens expliquin què entenen per renunciar al món i en què poden distingir-se aquells qui el deixen d'aquells qui segueixen en ell». Els prelats es lliuraven a les mateixes usurpacions i depredacions que els senyors laics. S'arrogaven títols feudals i es creaven veritables dinasties que transmetien els seus poders als seus fills i als seus bastards. Bisbes i abats administraven els seus dominis tan durament com els senyors i exigien els delmes i els tributs amb el mateix rigor.

«La pau de Déu» i la «treva de Déu» instituïdes als segles X i XI no van anar sols inspirades per sentiments religiosos i humanitaris, també per la necessitat de protegir les terres eclesiàstiques mal defensades i als qui hi vivien. L'extensió de la propietat territorial i la quantia pecuniària de l'Església durant l'Edat Mitjana és difícil de calcular. La impressió que es desprèn de les diferents fonts és que, segurament, van ser força importants. Boissonade opina que l'Església va arribar a posseir, entre els segles X i XI, d'un terç a la meitat de la propietat immoble de l'Europa occidental. Les referències dels més especialistes concorden amb aquesta apreciació. A la Hispània alto medieval, segons la documentació visigòtica i les actes legislatives de 1351 i 1428, l'increment dels béns del clergat era extraordinari. Una investigació feta amb finalitats fiscals el 1656 declarava que, en els regnes de Castella i Lleó, una sisena part de la propietat territorial pertanyia a l'Església. A França, s'ha calculat que, a finals del segle xv, les rendes de l'Església eren amb prou feines inferiors a les de l'Estat; en temps de Luis XIII l'Església sembla haver posseït una tercera part del sòl francès. El 1380, el Parlament anglès denunciava que l'Església posseïa una tercera part de l'Illa.

Però la influència de l'Església s'explica, més que per la quantia dels seus béns, per la influència que va exercir la doctrina oficial sobre la propietat de la terra. L'Església, gran propietària, estimava la propietat dels fidels com una possessió fiscalitzada per ella mateixa. Segons el seu punt de vista, el ric era un ecònom per compte de la providència divina i el seu ofici consistia en donar almoïna als pobres. La fortuna era

PIPINVS • FRANCORVM • REX • EZARCA • IVVA • ET • PENTAPOLIM • PROVINCIAS
EX • ANSVLPHI • LONGOBARDORVM • REGIS • MANIBVS • EREPTAS
PER • FVLRADVM • ABBATEM • STEPHANO • III • PONTI • MAX • DONAT

considerada per l'Església com un favor diví que els rics havien de compensar donant-ne una part als monestirs i a l'Església administradora dels béns dels pobres.

Però, no era solament la bona voluntat dels fidels o l'interès públic de les seves fundacions el que atreïa llavors recursos per al clergat, existien, a més, altres pràctiques importants de caràcter imperatiu: l'Església tenia dret a una participació en cada execució testamentària. Estava tan generalitzat l'ús dels llegats destinats a obres pies, que es va establir com a norma entre els superiors eclesiàstics o laics el dret a designar per a tal fi una part dels béns dels qui morien sense testar. El jesuïta P. Chénon explica aquest fet de la manera següent: «L'Església, que va introduir en la Gàl·lia franca el testament, desconegut pels germans, exigia que tot fidel fes, abans de la seva mort, algun llegat piados per a la salvació de la seva ànima o, en cas contrari, se'l considerava inconfés.» També, el testament en l'Edat Mitjana, almenys a les regions de dret consuetudinari, era veritablement un acte religiós i amb molta freqüència es qualificava com a almoïna. Al segle IX les disposicions testamentàries d'ordre civil havien estat accessòries. La part principal dels testaments eren les donacions piadoses. El referent a l'herència en matèria civil es regulava pels costums locals. Als segles XII i XIII les disposicions d'ordre profà van tornar a adquirir, en els testaments, la part important que contenien abans del segle IX i les d'ordre piados van passar a ser accessòries. Va ser en aquesta època quan la intromissió en els testaments va adquirir caràcter coercitiu, que es manifesta en l'equiparació d'abintestat i inconfés, que implicava la condemna canònica dels qui no deixaven manes piadoses.

Les exigències fiscals dels monestirs i dels bisbes no eren menys imperatives per a les poblacions que productives per als seus usufructuaris. Els delmes, oblacions i prestacions que exigien els monjos i el clergat secular s'estenien a tota classe de productes de l'agricultura i de la ramaderia i gravaven també l'activitat comercial i industrial. La jurisdicció temporal del bisbe de París donava a aquest el dret amb una participació important en els recursos fiscals de la ciutat en competència amb el poder real i una fallada judicial de 1407 confirmava encara a favor seu aquests antics drets episcopals.

Fets semblants els trobem a casa nostra, per exemple durant el pontificat de Guillem de Tavertet, bisbe de Vic (1195-1233). Sem-

bla ser que aquest bisbe, fill de Tavertet, va reclamar l'any 1198 el cobrament de la tercera part del preu de les cases de la vila, cosa que no agradar gens als vigatans. Reunits els prohoms de la vila, el dia 16 de novembre d'aquell mateix any, van resoldre a favor del bisbe i dels seus successors el pagament de la tercera part dels establiments i de la construcció de les cases dins els dominis de la Mitra.

L'any 1220, també durant el pontificat del bisbe Guillem, trobem un exemple d'un mort intestat. Sembla ser que el prelat es va apoderar dels béns d'un tal Berenguer de Riera per haver mort sense fer testament. El canonge Moncada (s. XVIII), en el seu *Episcopologio de Vich*, ens ho explica així:

Teniendo noticia el Obispo Guillemo de Vich, que Berenguer de Riera, vasallo suyo, era muerto sin hacer testamento, acompañado de su familia se confirió en las casas del difunto y se apoderó de la mayor y mejor parte de los bienes muebles que halló en ella con título de los derechos que decía le tocaban por la intestia. Sentida de esto la viuda Berengaria, junto con los tutores de sus hijos, hacían instancia al Obispo les restituyese lo que á su parecer había tomado injustamente. Estando en estas contiendas, no faltaron personas de importancia que se interpusieron en acomodar este negocio, y así se redujeron las partes á elegir dos árbitros para que de bono et aequo declarasen la justicia de cada cual, ó amigablemente las concordasen, poniéndose pena de mil ducados al que no quisiere estar á lo que estos hicieren [...].

Tot apunta que qui va sortir perdent va ser la dona i els fills del difunt Berenguer de Riera...

Fet important del paper de l'Església medieval és la salvaguarda de la ciència i la cultura a Europa. A casa nostra, podem recordar el pas del monjo Gerbert d'Horlach i les seves estades al monestir de Ripoll. Aquest paper de la culturització i alfabetització dels pobles bàrbars a través de l'evangelització, de salvaguarda de la cultura occidental, és potser el fet més notable de l'Església en aquest període històric, ja que la finalitat de l'Església sempre ha estat ser instrument de l'Evangelització dels pobles; però avui hem de parlar de la dimensió més material de la institució en un moment històric marcadament fosc.